

Ölandsbyn och etnologin

Katarina Saltzman

Vid två tillfällen har Föra by på norra Öland varit föremål för etnologers närgångna nyfikenhet. Första gången, 1935, gästades byn av en ung assistent vid Nordiska museet, John Granlund. Tillsammans med sin hustru Ingall skulle han dokumentera byn för museets etnologiska undersökningar. Andra gången, 1997, var det en doktorand från Lund som kom till Föra by för att samla material till sin avhandling. Samma by, samma kyrka med försvarstorn från tidig medeltid, samma gamla bygata med samma gamla gårdar, även om gatan nu är asfalterad och lادلängornas ag- och halmtak för länge sedan har ersatts av korrugerad plåt. Hus har rivits och byggts till, träd har växt sig stora, människor har åldrats och dött och nya generationer har följt i deras spår. Sextiotvå år är en lång tid i en människas liv, en nästan ofattbart lång tid när man betraktar John Granlunds bilder av oxar spända för årder och harv. Mycket har förändrats men mycket är också sig likt, och sett ur en gammal bys långa perspektiv var det inte mycket mer än en stund sedan makarna Granlund var på besök i Föra.

När jag i vintras begav mig till Föra för att påbörja fältstudierna till min avhandling om relationen mellan människa och landskap, låg en artikel av John Granlund överst i min packning. Det var ett särtryck av *Arbete och rytm i en ölandsby* som Granlund skrev efter

1935 års expedition. Där kunde jag läsa att Föra sträcker sig ”i ett halvmila famntag” tvärs över den smala östersjöön, från den karga, steniga västra kusten till den flacka, av betesmarker präglade östra stranden. Jag kunde läsa om åkerbruk och byggnadsskick i 1930-talets Föra, om byns historia så som den kan utläsas ur gamla kartor, om bystämman och gärdeslagets funktion i äldre och nyare tid. Att en namnkunnig etnolog hade gjort en grundlig undersökning av den by som skulle bli det första studieobjektet i min analys av dagens öländska kulturlandskap var något jag inte kunde bortse ifrån. Men vad skulle jag ha Granlunds studie till? Jag hade svårt att bestämma mig för *hur* jag skulle läsa den. Var den ett historiskt dokument, ett underlag för en tidsmässig jämförelse mellan dåtidens och nutidens Föra? Var Granlunds artikel i första hand något att ”ta spjörn” emot; ett avskräckande exempel på etnologi av ett förlegat slag? Eller borde jag se den som en förebild i fråga om hur man som etnolog kan närma sig en by?

Vi som har lärt känna etnologin som studenter under 1990-talet har mött en ämneshistorisk skildring som utgått från att den forskning som bedrevs i ämnet före 1960-talet var något ganska väsensskilt från dagens etnologi. Presentationen av ”de gamla” etnologerna, där John Granlund för övrigt gjorde

ett ganska anonymt intryck, präglades ofta av både uttalade och outtalade avståndsmarkeringar, dock i besynnerlig förening med ett kärleksfullt, familjärt tonfall. Vår bild av det ämne vi var på väg att träda in i kom att innefatta en tydlig skiljelinje mellan "förr" och "nu": "Förr" studerade man seder, bruk och materiell kultur hos landsbygdens allmog, "nu" studerar vi alla upptänkliga kulturella aspekter av framför allt det moderna livet. "Förr" var etnologin en materialdefinierad vetenskap och etnologen en utanförstående observatör, "nu" är etnologin metoddefinierad, och etnologen är själv en del av studieobjektet. "Förr" *dokumenterade* man en utdöende bondekultur, "nu" *analyserar* vi levande kulturella processer.

Den här artikeln kommer att behandla en öländsk bys förändring från 1930-tal till 1990-tal. Den kommer också att spegla etnologi-ämnets förändring och geografiska förskjutning under samma tid. Mina funderingar kring hur jag ska förhålla mig till John Granlunds dokumentation av Föra by har väckt frågor om hur man som etnolog idag rent praktiskt ska hantera forskningsresultat som producerats i en äldre etnologisk skolbildning. Ska vi betrakta 1930-talets etnologi som en disciplin främmande från den vi själva arbetar inom? Finns det ändå inte några grundläggande beståndsdelar som förenar den "gamla" och den "nya" etnologin?

En gammal by

Föra socken är belägen på den smalaste delen av Öland, ett par mil norr om Borgholm. Här liksom på andra delar av ön är landskapet flackt och vegetationen präglad av den kalkrika berggrunden. Ortnamnet Föra lär vara bildat ur det gamla ordet *fyre* med betydelsen furuskog. Det har därför antagits att trakten förr var skogrik, men kulturgeografen Sölve

Göransson har påpekat att ortnamnet tvärtom kan ha hänvisat till en enstaka dunge av furuskog i ett i övrigt kalt landskap (1987:63 ff.). Kartor och beskrivningar från 1600-, 1700- och 1800-tal skildrar en i stort sett skoglös bygd. Ännu i början av 1900-talet kunde man faktiskt se tvärs över ön; från byarna vid Kalmarsund såg man solen gå upp "ur den blå strimma av Östersjön, som syntes över ön" (Henriksson 1987:352).

Föra by, kyrkbyn i Föra socken, tycks historiskt ha varit den största av socknens byar. Byn är en av Ölands många karaktäristiska radbyar. Dessa tätbebyggda och strikt reglerade bykärnor som idag finns bevarade framför allt på södra och mellersta Öland, är ett minne från det medeltida solskiftet. Före 1700- och 1800-talens skiftesreformer motsvarades tomternas läge vid bygatan av ägorernas ordningsföljd i de tegskiftade åkrarna.

Föraborna har traditionellt livnärt sig på jordbruk och boskapsskötsel i kombination med fiske, handel/sjöfart och stenhantling. Gårdarna var små och åkerarealen liten. År 1683 fanns i Föra by totalt 88 tunnland åker, vilket motsvarar vad en enda gård i Föra brukar idag. Under de följande århundradena utökades åkerarealen successivt, på bekostnad av ängsmarken där djurens vinterfoder samlades, och när storskifte förrättades vid sekelskiftet 1800 fanns 232 tunnland åker i Föra.

Den medeltida kyrkan i Föra, en så kallad klövsadelkyrka, blev så småningom alltför trång och 1828–29 fick den lämna plats för en ny, ljus och rymlig kyrkobyggnad. Socken hade dock inte råd att bygga ett nytt torn, utan det gamla västtornet fick stå kvar, och har senare kommit att uppmärksammas som ett ovanligt välbevarat och intressant tidigmedeltida torn (Boström 1972). År 1847, fem år efter folkskolestadgans tillkomst, kunde sock-

En öländsk bonde med sina oxar på en stenig åker. Föra by år 1935. Foto: John Granlund, Nordiska museets arkiv.

nens första skolhus, en ståtlig kalkstensbyggnad, invigas.

I takt med 1800-talets explosiva befolkningsutveckling – från 1775 till 1880 ökade befolkningen inom Föra sockens nuvarande gränser från ca 460 till 1.150 personer – blev ”mångsyssleri” en allt vanligare sysselsättning. Dagboksanteckningar av en småbrukare och fiskare i Föra socken vid namn Nils Petter Andersson från åren 1872–1921 (återgivna i Engdahl 1987) visar hur slätter och sillfiske kombinerades med säsongsarbete i

Stockholm och med inkomster från strandade fartyg. De många grunden utanför nordöstra Ölands flacka kust var bedrägliga och Nils Petter Andersson deltog ofta i det hårda arbetet med att dra flott strandade fartyg och bärga eventuellt vrakgods. Namnet Matkroken på ett av dessa grund antyder den betydelse som vrakgodset haft för föraborna i äldre tid.

I Föra liksom på så många andra håll blev det emigrationen som till sist kunde råda bot på överbefolkningens problematik. Utflytt-

ningen från Föra startade dock senare än på många andra håll, kanske som en följd av att stenbrytningen i socknens västra delar tycks ha upplevt ett uppsving under senare delen av 1800-talet. Föra tillhör därför inte de ölandssocknar som hade den största amerikamigrationen, men 1907 hade i alla fall nästan 300 personer rest mot det stora landet i väster (Nelson 1910:10). Andra valde att flytta till Stockholm och andra svenska städer, kanske ibland som en första hållplats på väg mot Minnesota eller Illinois. Ett särdrag i emigrationen från Öland, jämfört med andra svenska utflyttarbygder, var att ovanligt många återvände efter några år i Amerika.

När de öländska befolkningstalen så småningom decimerats till en mer bärkraftig nivå bidrog den jordbrukstekniska utvecklingen till att sakta men säkert förbättra levnadsstandarden för de kvarvarande öborna. Nya redskap och maskiner introducerades, liksom importerade husdjursraser och förädlade grödor. Föra socken utgjorde vid den här tiden en egen kommun. Såväl småskola som en ny folkskola byggdes omkring sekelskiftet 1900 i anslutning till kyrkan. År 1906 fick Föra järnvägsförbindelse till Borgholm i söder och Böda i norr. Järnvägen passerade inte genom kyrkbyn utan närmaste järnvägsstation låg en dryg kilometer därifrån. En liten stärkelsefabrik som byggdes i anslutning till järnvägsstationen blev den enda industrialläggningen i Föra socken.

John Granlunds bild av Föra

Det tycks ha varit en entusiastisk ung etnolog som 1935 kom för att dokumentera Föra by. John Granlund var då 34 år gammal och det skulle dröja 20 år innan han kom att efterträda Sigurd Erixon som professor i nordisk och jämförande folklivsforskning. Granlund hade inlett sin etnologiska karriär vid Västsvenska

folkminnesarkivet innan han 1930 kom till Stockholm och Nordiska museet, där han blev assistent vid Etnologiska undersökningen, museets forskningsavdelning. 1940 lade han fram sin avhandling, *Träkärl i svepteknik*, som har karaktäriserats som "en elementstudie utan vare sig tidigare eller senare motstycke. I våra dagar hade ett sådant arbete varit väl ägnat att förarbetas i en datamaskin" (Bringéus 1983:66).

Till Föra reste John Granlund, liksom på alla sina övriga expeditioner, i sällskap med sin hustru Ingalill. Tillsammans ägnade makarna sommaren åt att observera och fotografera, de frågade ut bybor och ritade av föremål, mätte upp gårdar och skrev ner berättelser. Undersökningen resulterade i ett omfattande material bestående av uppteckningar, fotografier och uppmättningsritningar som samlades i Nordiska museets arkiv. Det materialet utgjorde sedan basen för John Granlunds artikel *Arbete och rytm i en ölandsby* som publicerades i *Svenska kulturbilder* 1938.

Vilken bild gav då John Granlund av byn han hade gästat? I artikeln presenteras lantbrukets, fiskets och stenhanteringens traditionella arbetsmetoder, redskap och villkor mot bakgrund av historiska uppgifter om byn, hämtade ur äldre kartor och dokument. Som bakgrundsfakta redogör han också för åkrarnas olika jordarter och betesmarkens växtlighet. Vi får tidstypisk etnologisk basinformation som att den götiska gårdsformen här är "strikt genomförd med stängsel mellan en inre *oppgård* och en *fägård*" (s. 290). Att John Granlund var skolad i den diffusionistiska tradition där centrala uppgifter var att fastställa kulturgränser och följa kulturelementens spridning, framgår av satser som "först fram genom 1800-talet segrade treskiftesbruket fullständigt" (s. 296) och "de kulturskikt, som vi nu kunna nå på Öland,

visa dock starkare samhörighet med nedre Sveriges herdekultur, med manliga vallhjon" (s. 307 f.). Det tycks för övrigt ha varit viktigt för Granlund att identifiera lokala benämningar på de företeelser han studerade:

I stället för gödsel från ladugården användes *slak*, d.v.s. sjötång, hämtad vid stranden. Vårsåden består av korn samt i mindre utsträckning av havre. Sådden kan föregås av harvning, men ofta sökte man ha denna senare verkställd redan föregående höst. Om väderleken var tjänlig började man nu *rista trädan*, vanligen dock inte förrän vid midsommartid. Sedan man harvat med stockharv eller länkhav, skulle man *tvära åkern* och sist *rötmånsärja* (s. 297).

Granlunds egna iakttagelser blandas med uppgifter ur gamla sockenstämmoprotokoll och skifteshandlingar. Hans artikel kan av en nutida läsare uppfattas som ostrukturerad. Man saknar den röda tråd och pedagogiska uppläggning som är en självklarhet i dagens etnologiska texter. Billy Ehn har beskrivit Granlunds artikel om Föra by som "en märklig studie av en by via dess natur, byggnader, ägor, redskap, organisation. Det är knappt några människor närvarande. Och tiden är inte fixerad. Ibland handlar det om 1600-talet, ibland om nuet" (Ehn 1989:59).

Men en läsare som skolats in i senare tiders etnologi kan ändå fångas av Granlunds skildring. Hans faktaspäckade betraktelse ger trots allt också små inblickar i bybornas liv förr och nu, som när han ger några korthuggna upplysningar i en bildtext: "Man och hustru köra upp vattenfårar med årder på åkerlotten Kluvna stenen, där de nyss sått råg. Vattenfårorna skola bilda kors. Oxarnas namn är Hjärt och Gammelman" (1938 s. 293). En ögonblicksbild ur två människors liv: ett anonymt ungt par, av utseendet att döma ganska jämgamla med makarna Granlund, fotograferade med sina dragare på en stenig åker. Oxarna

bär kärvännliga namn, och även åkerlotten har sin identitet. Att man och hustru arbetar tillsammans med rågsådden är ett exempel på det som Granlund senare i artikeln påpekar: "De konventionella gränserna mellan kvinnans och mannens sysslor saknas – här i en utsträckning, som icke är vanlig annorstädes i Sverige" (s. 326).

Reliktstudie eller samtidsdokumentation?

Någon explicit förklaring till varför John Granlund valde att förlägga sin undersökning just till Föra by finns inte i artikeln. Ett viktigt skäl lär emellertid ha varit att Föra vid den tiden bör ha betraktats som en reliktygd. Det var en allmän uppfattning att det tog lång tid för jordbrukstekniska och andra nymodigheter att slå igenom i många öländska byar, och Föra tycks i början av 1900-talet ha tillhört öns mest konservativa bygder. John Granlund berättar:

Plögen infördes i Föra by enligt uppgift tidigast på 1870-talet men det dröjde rätt länge, innan den blev allmän egendom. Sladd har ännu inte kommit i bruk mer än hos en inflyttad arrendator av prästgårdsjorden. Mullskopan är också nyligen införd. Den särskilda risten är alldeles okänd (s. 296).

Vid tiden för makarna Granlunds besök nyttjades fortfarande oxar i jordbruket på många av gårdarna i Föra. Även på gårdar där man hade en eller flera hästar tycks man ha fortsatt att använda oxar, framför allt till tyngre arbetsuppgifter. I Föra var också de karaktäristiska öländska väderkvarnarna i bruk längre än på många andra håll. I mitten av 30-talet sågs väderkvarnstekniken fortfarande som en framtidsteknik av förabor som köpte in och flyttade kvarnar till Föra från trakter där man övergått till modernare malningsmetoder. Detta bör för övrigt vara skälet till att Föra socken under senare delen av 1900-talet

uppmärksammats som Ölands mest kvarnrika.

För en etnolog på 1930-talet var det sannolikt en självklarhet att siktet skulle vara inställt på det ursprungliga, traditionella och relikta. Dåtidens etnologi hade ett långt historiskt perspektiv. John Granlund sökte i byns fysiska och sociala struktur främst efter medeltida drag, något som ter sig rimligt eftersom den solskiftade radbyn är känd som en medeltida ordning. Vissa traditioner kunde eventuellt ha anor ännu längre tillbaka i tiden, menade Granlund och lyfte fram slåttern på ön Villgrundet som en möjlig förhistorisk kvarleva (s. 307):

När slåttern skulle äga rum där, samlades alla delägarna på order av åldermannen, den så kallade *byman*. Man började klockan ett på natten. Någon timme efteråt kommo kvinnorna för att räfsa. De hade korna med sig för att kunna mjölka, men lämnade dem dock på själva fastlandet. De lagade också maten där ute. En gammal sagesman berättar i stackato: 'Tre skulle vara konga för

delningen, det vill säga bytesmän; de skulle byt upp. De skulle göra hugg, d.v.s. vahugg när de bytt upp ängera emellan varje ägare' (s. 300 f.).

Sedan följer en lång beskrivning av den omständliga proceduren med att dela det hö som växte på den lilla holmen mellan byns delägare. Det är intressant att Granlunds beskrivning av slåttern på Villgrundet är skriven i imperfektum, trots att denna tradition vid hans besök fortfarande var levande, vilket han också i förbifarten nämner. Överhuvudtaget är tidsangivelserna förvånansvärt knapphändiga i Granlunds artikel. Han nöjer sig ofta med att konstatera att man *förr* gjorde på ett eller annat sätt, utan att närmare upplysa läsaren om uppgifterna avser förhållanden för 200 år sedan, för 50 år sedan eller kanske relikta företeelser i samtidens Föra.

John Granlund följde tidens normer när han skrev som han gjorde. Att det relikta skulle stå i centrum var en oskriven regel som inte alls ifrågasattes utan togs för given. Kanske var det delvis pliktskyldigt som han redovisade gårdarnas gamla alntal och lät rita av redskap som traditionellt använts i stenbrotten. Att döma av tonfallet verkar hans entusiasm större när han i korta sekvenser tar läsaren med i beskrivningar från sin tids Föra.

Låt oss följa en Förabonde till *Flaget*, d.v.s. yttersta grundet, för att sätta sillgarn. Höstsäsongen som börjar i september och fortgår till in i oktober har ännu icke börjat riktigt men det är *sillväder* och båten skjuter god fart, ty sillväder betyder måttlig västan eller sydväst. Vi ha med i båten sju sättgarn, tjugo läten, d.v.s. stora träflöten, samt en *huvstock*, ett speciellt märke för sillnätslänken (s. 313 f.).

Detta berättartekniska grepp; livfulla skildringar där ett viktigt syfte tycks vara att engagera läsaren i berättelsen, kom Granlund att utveckla i flera senare texter (t.ex. 1940,

Tvätt i brygghuset. Foto: John Granlund, Nordiska museets arkiv.

1948). Uppräknningen av fiskeredskap kan liknas vid de metoder som idag används i museernas samtidsdokumentation; föremålen får bli de tithål som hjälper oss att se och känna människors vardag. Att detta var en medveten taktik framgår när Granlund skriver: "En förteckning över vad som fanns i en sjöbod 1935 ger bättre än långa beskrivningar en föreställning om böndernas umgänge med havet." Granlund intresserar sig för människorna, inte bara som traditionsbärare och traditionsförmedlare. När han radar upp sjöbodens inventarier, från åror och segel, ösfat och flundregarn, vidare bland föremål vars namn inte säger en nutida etnolog särskilt mycket – läten, hallar, krabbor, sättsträng och torsksnöre – är det lika mycket människan som använt föremålen han beskriver. Han kommer också fiskaren mer in på livet när han slutligen redovisar den personliga utrustningen: "klampor att binda på skorna om vintrarna, oljerock och oljebyxor hemmasydda av bomullstyg och doppade i linolja" (s. 310 f.). En sådan läsning av Granlunds text rimmar dåligt med Billy Ehns ovan citerade påstående att "det är knappt några människor närvarande".

Även vad gäller fotografierna i Granlunds dokumentation kan sägas att de förmedlar ett budskap av en annan karaktär än tidens obligatoriska redovisning av relikta kulturdrag. Det gäller inte minst många av de bilder som *inte* publicerades i artikeln utan blev liggande i Nordiska museets arkivlådor. I bildvinklar och motivval tycker jag mig se en samtidsdokumentator med intresse för människan och hennes vardagliga livsvillkor. De bilder som får illustrera denna text är sådana som Granlund valde att inte publicera i sin egen artikel om Föra.

Nils-Arvid Bringéus har påpekat att John Granlunds artikel faktiskt handlar om just det

som rubriken anger, nämligen "arbete och rytm" i en ölandsby (Bringéus 1983:67). Om man läser artikeln som en tidig arbetslivsstudie framstår den delvis i ett nytt ljus. Med det perspektivet kan man se förastudien som ett försök att fokusera den lilla, lokala vardagsmiljön för att få syn på stora och viktiga strukturer i samhället. Under sin fortsatta karriär skulle Granlund komma att utveckla ett intresse för en samhällsvetenskapligt orienterad etnologi. Som professor öppnade han så småningom dörren för nya, främst socialantropologiska och sociologiska influenser och kom därmed att bidra till 1960-talets omvälvningar inom etnologiämnet, samtidigt som han själv höll fast vid såväl sitt medeltidsintresse som sin traditionellt kulturhistoriska föremålsforskning (Daun 1983:271, Löfgren 1993:96 ff.).

Samma by ur ett nytt perspektiv?

När jag en vårvinterdag 1997 låter bilen rulla långsamt längs bygatan i Föra är det en lite vardagsgrå men samtidigt idyllisk landsortsvy jag ser framför mig. Uthuslängorna på ömse sidor om vägen, en del rödmålade, andra murade i kalksten; här och var en öppning som gör det möjligt att kika in mot gårdsplaner och boningshus. Över bygatan sträcker askar och almar vinterkala grenar som om några månader tycks kunna forma en grön tunnel över vägen. Längre fram lyser sockenkyrkans vitkalkade väggar i kapp med det tunna, solbelysta snötäcket. Bakom kyrkan en fond av dovt grön tallskog. Det är tyst och stilla i byn när jag kliver ur bilen, så när som på talgoxarnas vårsalut och det stillsamt taktfasta ljudet av att någon någonstans huggar ved. Tankar om en slumrande, folktom landsbygd dyker osökt upp i mitt huvud.

I husen och gårdarna i Föra by bor visserligen inte alls så många människor nu som

förr, men att påstå att byn skulle vara folktom vore en grov överdrift. Några gårdar och stugor har förvisso förvandlats till sommarbostäder, men de flesta husen är ännu året-runtbebodda. Till det yttre är Föra by sig både lik och olik sedan John Granlunds tid. 1900-talet har, precis som tidigare epoker, satt sina spår i byns kontinuerliga förändringsprocess. Material som eternit, plast, asfalt och plåt har bidragit till att sätta en tidsprägel på bebyggelse och landskap.

År 1935 fanns 19 jordbruksfastigheter; idag är det två gårdar i Föra by som fungerar som heltidsjordbruk. Ytterligare några drivs som deltidjordbruk i liten skala, i kombination med andra sysselsättningar. Bland föräborna finns idag personer som pendlar till arbeten i Borgholm och Kalmar, en och annan som livnär sig som egen företagare och så några pensionärer. De flesta av dem som bor året runt i Föra by har ett eller annat slags släktband till byn. Det gäller även en del av de fritidsboende. Här liksom på oändligt många andra håll på den svenska landsbygden kommer många utflyttade bybor "hem" under sommaren. Några få barnfamiljer finns i byn, men skolan är stängd sedan ett par år tillbaka. Närmaste skola och affär ligger nu i Södvik, fem kilometer norr om Föra. Järnvägen är sedan 1960-talet nedlagd och stärkelsefabriken är ombyggd till en turistattraktion; "Wässbyparken" med minizoo, minigolf, café och hemslöjdsförsäljning.

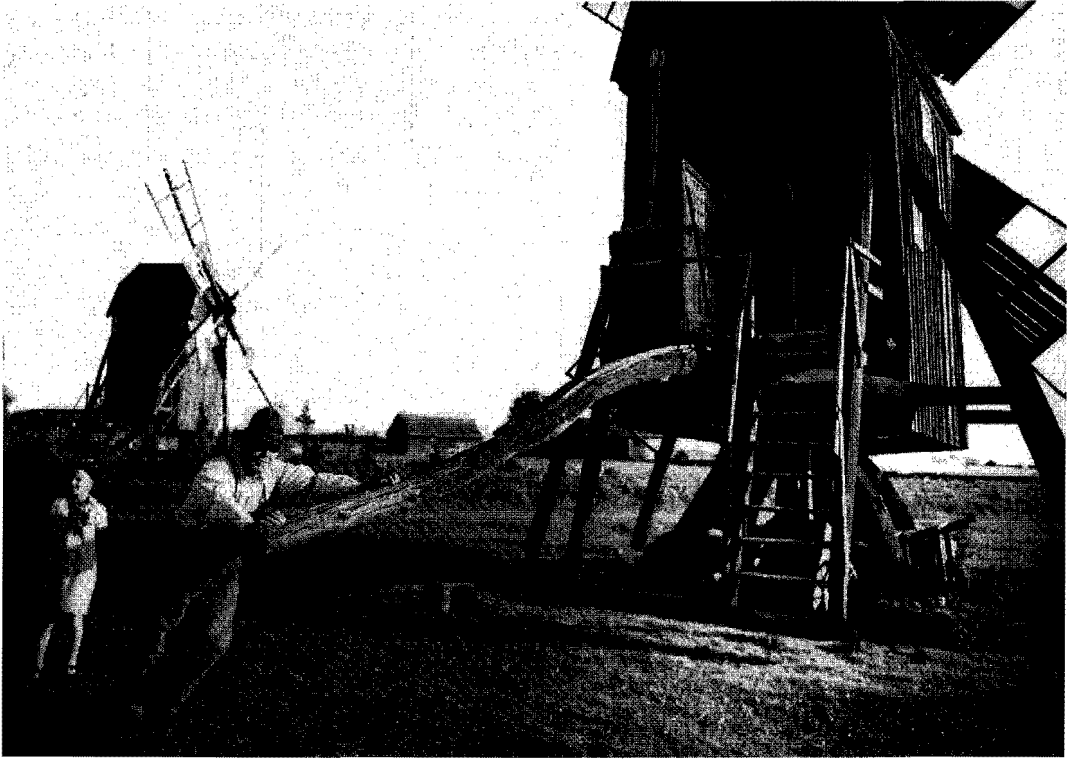
Vad har då hänt i byn sedan John Granlund var här? En snabb resumé av de gångna 62 åren måste börja med andra världskriget, då såväl utflyttningen till städerna som den jordbrukstekniska utvecklingen tillfälligt avstannade. Under kriget förvandlades Föra by till något av en militärbas, då ett infanterikompani inkvarterades i folkskolan och i lediga rum i flera gårdar i byn. Det var en tid av livlig

aktivitet i bygden. I norra delen av Föra socken genomfördes ett säreget militärstrategiskt projekt. En kapten Thörnblad hade fått den geniala idén att fosterlandet skulle försvaras med hjälp av en kanal som kunde lägga ett bälte tvärs över Öland under vatten. Därigenom skulle tyska stridsvagnstrupper hindras från att inta Borgholm och Kalmar. Projektet blev både dyrbart och omstritt innan det till sist visade sig tekniskt ogenomförbart (Syrén 1990).

Efter kriget kunde många föräborna njuta av nya bekvämligheter i och med att el och rinnande vatten då hade dragits in i de flesta hus. Moderniseringen tog fart. I lantbruket ersattes hästarna med traktorer bara något decennium efter att oxarna fått lämna plats för hästar. Under efterkrigstiden har mjölkmaskiner och allt effektivare jordbruksredskap införts, och fått svara mot den ständigt minskande tillgången på arbetskraft. På 1950-talet gick byborna för sista gången ut till Villgrundet för att hjälpas åt med den ängslåtter som enligt Granlund kunde ha förhistoriska anor. Sedan dess har betesdjur fått ta hand om Villgrundets saltstänkta gräs.

Särskilt under 1960-talet försvann en stor del av de små jordbruk som tidigare livnärt så många människor på den svenska landsbygden. I många byar slogs små gårdar samman till större enheter, men i Föra skedde det bara i begränsad omfattning. Radbyn vid Föra kyrka var faktiskt så sent som på 1980-talet en levande bondby i den bemärkelsen att det fanns mjölkkor i de flesta av ladugårdarna längs bygatan. Det var livligt i gatan när den ena koskocken efter den andra skulle fösas ut till betesmarkerna öster om byn. När det så i mitten av 80-talet stod helt klart att gamla ladugårdar med plats för tio-tolv kor inte skulle motsvara framtidens krav, valde den ena bonden efter den andra att byta mjölkpro-

Ernst Ors vänder sin väderkvarn i rätt vinkel för vinden. Foto: John Granlund, Nordiska museets arkiv.

duktion mot mjölkpension. De två mjölkgårdar som idag finns kvar i byn är båda utbyggda till, med dagens mått, ungefär medelstora gårdar med ca 30–40 kor. Ingen av dessa båda gårdar ligger mitt inne i den tätbebyggda radbyn, där det kunde ha varit svårare att bygga ut ladugård och gödselvårdsanläggning enligt dagens krav.

I november varje år hålls än idag bystämma i Föra. På Öland är det snarare regel än undantag att bystämman fortfarande är en fungerande institution, även om dess betydelse på vissa håll nu kanske framför allt är av social karaktär. I Föra tycks bystämmans viktigaste formella funktion idag vara att fördela arrendena för byns samfälliga marker. Vid mötet utses också vem som ska vara "byman" under det följande året och som

därmed ska bjuda in till nästa års bystämma.

Men byborna är inte så många idag, och särskilt de unga söker umgänge liksom arbete i andra byar och andra socknar. Ett ungt par berättar att de har sina vänner utspridda både på södra och norra Öland; de åker till Löttorp i norr för träning med innebandylaget och till Borgholm och Kalmar för att roa sig. Bilen har blivit en viktig förutsättning för livet på landet. Samtidigt finns det uppenbarligen en samhörighetskänsla i Föra socken, något som kommer till uttryck bland annat i en livaktig hembygdsförening som inrett den gamla folkskolan till hembygdsgård.

På sommaren förvandlas så Öland till ett turistmål. Då tätnar trafiken på landsvägen, sommarbutiker öppnar, sommargäster kommer tillbaka. Sommarturismen ger året en

karaktäristisk rytm som sammanfaller påfallande väl med den traditionella öländska årsrytm som Granlund beskrev, där sommarhalvårets hektiska aktivitet på åkrarna, i stenbrotten och ute på havet avlöstes av en vinter präglad av sysslolöshet och vila (1938:324). Turismens expansion har medfört förändringar av det öländska landskapet. På Öland blandas nu turister av många olika slag: seglare, golfare, campingentusiaster, ornitologer, badgäster, nöjeslystna, cyklisterna, kulturturister m.fl. I Föra socken representeras turismen främst av de många sommarstugor som tillkommit från 1960-talet och framåt. Kyrkan med sitt medeltidstorn, Martinuskorsset – ett stenkors till minne av en präst som av misstag blev ihjälslagen år 1431 – och de blomsterrika lövängarna i Södra Greda är sevärdheter som lockar besökare till socknen. De flesta förabor jag pratat med säger sig uppskatta det liv och den rörelse som turismen för med sig och verkar stolta över att så många vill besöka Öland. Å andra sidan är de alla glada att de inte har de riktigt stora turiststråken direkt in på knutarna.

I de östra delarna av Föra socken finns idag en spridd fritidsbebyggelse. John Granlund beskriver i sin artikel en liten ”fårvaktargård” vid Klockholm i Husvalla. Där ute på Klockholms udd vid östersjöstranden brukade får från flera olika byar inackorderas under betessången. Granlund berättar om fårvaktarens ”hybbel”, dvs. stugan och fähuset som låg nästan ända nere vid havet, utsatta för väder och vind och långt från byns övriga gårdar. Av John Granlunds fotografi av gården framgår att fähuset hade placerats som en skyddande befästning mot ostanvinden, mellan boningshusen och havet.

Våren 1997 besöker jag fårvaktarens ”hybbel”, vägledad av Ölandsmäklarens katalog över fritidshus till salu. Den lilla gården är sig

ganska lik; de två små stugorna och fähuset ligger kvar, fortfarande inramade av en stenmur, fortfarande rödmålade, fähuset har fortfarande halmtak avslutat med karaktäristiska takkråkor. Men beskrivningen och värderingen av stället är en annan:

HAVSUTSIKT!!! Charmigt torpställe med ett alldeles unikt läge vid Klockholm 50 m från Östersjön. Vackra gamla byggnader på en jättetomt om 36.820 kvm. Kalkstenslada med halmtak. – Fritidsställen som detta kommer ytterst sällan ut på öppna marknaden. Ett verkligt tillfälle för den som har råd och möjlighet att förvärva ett unikt läge. PRIS. 1.300.000:–.

Tittar man lite närmare på byggnaderna ser man att de har anpassats efter tidens önskemål. Husen har moderniserats invändigt och försetts med nya fönster. Renoveringen har gjorts med viss varsamhet om husens personlighet och enkla charm, även om de nya fönstren är mer rikligt spröjsade än vad som är vanligt på Öland. En flaggstång har tillkommit. I fähuslängan mot havssidan har ett portlider av det slag som förekommer i de tättbebyggda radbyarna tagits upp. Att skydda sig mot ostliga vinterstormar är mindre väsentligt för fårvaktarens sentida efterträdare. Att obegränsat kunna njuta av sitt exklusiva strandnära läge är viktigare.

Ett annat område som lockar med ett strandnära läge är Djupvik vid Kalmarsundskusten. Dagens Djupvik har sitt ursprung i 1816 års utmarksdelning där det då obebyggda området kring Djupviks hamn avsattes som kronoallmänning. Det ledde till att många mindre bemedlade, särskilt fiskare och stenhuggare, slog sig ner i det karga stenlandskapet. Några odlade också upp små åkrar i den extremt stenbundna marken. Denna fattiga trakt har idag förvandlats till ett tättbebyggt sommarsamhälle. Här ligger nu villalikhande fritidshus i långa rader längs gator med namn som

Middagskalas för trösklaget hos prästgårdsarrendatorn. Foto: John Granlund, Nordiska museets arkiv.

Rönnvägen, Slånbärsvägen och Smultronstigen. De första turisterna, en tysk familj, kom emellertid till Djupvik redan 1919 och under 20- och 30-talen byggdes de första sommarstugorna (Roske 1987:347). Det är intressant att fundera på att turismens era alltså redan hade inletts när John Granlund besökte Föra, men det nämnde han inte med ett ord i sin artikel. För en etnolog av 1935 års modell var kanske turister något av det mest ovidkommande man kunde tänka sig.

Etnologer har alltid vandrat i människors spår. När flyttlassen gick till stan följde etnologerna snart efter. Och när människorna nu återvänder till landsbygden som turister finns de etnologiska spårhundarna strax på plats. Frågan är vilka metoder och teoretiska an-

greppssätt vi kan ta med oss från andra etnologiska fält när vi nu åter vänder blicken mot landsbygden.

Ett förändrat landskap

Den kanske mest påtagliga omställning som Föra genomgått under de år som gått sedan John Granlund besökte byn är igenväxningen av det tidigare öppna landskapet. Detta är en förändring som pågår i snabbare eller långsammare takt nästan överallt på Öland, liksom i många andra delar av Sverige. Buskvegetation och lövskog breder ut sig på vägrenar, åkerrenar och gamla betesmarker. Små dungar av tallskog som i början av seklet planterades på många håll på Öland har nu också hunnit växa sig stora. Förr kunde man

i Föra se havet tvärs över ön; idag kan man befinna sig bara ett par hundra meter från Östersjön och ändå inte se en skymt av vattenet. Många betesmarker har hunnit förvandlas till en tät "skog" av enbuskar, slån, törnrossnår och lövsly. En lantbrukare som hade röjt enbuskar i en övergiven betesmark berättade för mig att enarna där växt sig så höga att han av varje stam kunde ta ut tre stängselstörar på längden.

De flesta markerna betas ändå fortfarande, men idag är betesdjuren framför allt kvigor. Det var inte minst fåren och hästarna som tidigare höll landskapet öppet, genom att de betade av vegetationen närmare marken och gärna tuggade i sig små plantor av buskar och sly. Visst finns det en del får idag också, och visst har hästarna åter börjat bli vanligare, men djurhållningen har samtidigt förändrats. Dagens hästar går ofta i rasthagar nära stallet, och utfodras under större delen av året. Många djur betar idag på insådda vallar på gammal åkermark. På åkerrenar och vägrenar togs tidigare varje höstrå tillvara genom lieslätter, men när jordbruket rationaliserats har renarna lämnats oslagna, vilket gett träd och buskar möjlighet att växa upp.

Under de allra senaste åren har arbetet med att röja upp i de igenvuxna betesmarkerna tagit fart. Sedan Sverige gick med i EU kan lantbrukare få ekonomiskt stöd för att bevara naturbetesmarker, och stödet innefattar krav på att markerna inte får ha mer än en viss andel av ytan täckt med buskar och träd. Detta tycks ha blivit en sporre för många av dem som länge tänkt röja upp i sina igenväxande marker. Röjningsarbete har blivit en viktig vintersyssla för öländska bönder som ju förr inte har haft någon skog att arbeta i. Under de senaste vintrarna har det öppnat sig allt fler gläntor i de igenbuskade öländska markerna.

Sådana förändringsprocesser i kulturlandskapet står i fokus för mitt intresse när jag gör mitt fältarbete på den öländska landsbygden. Jag vill studera den vardagliga praxis som formar och omformar landskapet. Jag vill se hur mötet mellan turismen och lantbruket yttrar sig i landskapet. Det är ju inte minst det särpräglade kulturlandskapet som lockat turistströmmarna till Öland, och landskapet är till stora delar en produkt av lantbruket. Mitt pågående fältarbete i Föra är den första av flera lokala delstudier i mitt avhandlingsarbete som förhoppningsvis ska utmynna i en analys av de öländska kulturlandskapens natur.

För en etnolog av min generation är det nästan självklart att ett fältarbete ska innefatta intervjuer. Sålunda inledde jag min studie med att göra intervjuer med ett antal bybor i Föra, trots att jag egentligen kände mig tveksam till intervjumetodens tillämpbarhet när det gällde att studera landskap. Det är väl med intervjun för oss etnologer idag som det var med dokumentationen av föremål, bebyggelsemönster och ägostrukturer på John Granlunds tid; det är en obligatorisk byggsten i ämnet, något man alltid kan utgå ifrån. Jag gjorde mina intervjuer och fann att de ändå gav mig en viktig förtrogenhet med en by och dess invånare. Genom några samtal vid köksbord och i finrumssoffor fick jag tillgång till en lokal bakgrundskunskap som jag knappast hade kunnat nå på annat sätt. När jag nu ska gå vidare och söka den praxis som formar landskapet måste jag dock välja andra metoder. Relationen mellan människa och landskap är något som snarare görs än sägs.

När nu etnologin åter vänder blicken mot landsbygden kan vi konstatera att där inte bara finns turister utan också en landsbygdsbefolkning vars liv i det moderna samhället är ganska utforskat. När vi ser bönder varva

vårbruket med att surfa på internet inser vi att landsbygden är en viktig plats för oss som vill studera rum och rörelse som kulturella processer. De "gamla" etnologerna har gjort ett ovärderligt dokumentationsarbete som mycket väl kan komma till nytta för den som vill studera samma landsbygd idag, bara vi är medvetna om att de, liksom vi, var fångade av sin tids uppfattningar om vad en etnolog ska syssla med. Våra metoder och skrivsätt är inte helt väsensskilda – kanske skulle jag, på samma sätt som Granlund räknar upp inventarierna i en sjöbod, kunna ge en bild av dagens Föra genom att berätta vad som finns i bondens maskinhall eller i sommarstugans förråd. Den mest påtagliga skillnaden om man jämför dagens och 1930-talets etnologi ligger på det teoretiska planet; inte bara genom att vi arbetar med helt andra teorier nu än vad man gjorde då, utan också genom att ämnet har kommit att innehålla så mycket mer teori nu än då. Den "gamla" etnologin kan avfärdas som essentialistisk ur nutidens kulturkonstruktivistiska perspektiv, men i Granlunds detaljrika dokumentation finns det också inslag av en sund realism.

I John Granlunds skildring av Föra by, och kanske ännu mer mellan textens rader och i arkivlådornas bildmaterial, tycker jag mig se en grundinställning till människan, till miljön och till samhället som i stora drag överensstämmer med ett etnologiskt synsätt av idag. Men det samhällsintresse som man bara kan ana i Granlunds artikel, och som han senare kom att uppmuntra hos sina efterföljare, har nu gjort etnologin till ett ämne som ofta tar del i samhällsdebatten. Det borde nu vara dags att åter ta landsbygden på allvar i den etnologiska diskussionen. Landsbygden är en del av det samhälle vi analyserar och inte enbart en semesterkuliss i periferin. Kanske är det just genom att rikta blicken ut mot

periferin som vi kan hitta nya möjligheter att förstå livet i det hypermoderna samhället.

Fil. mag. Katarina Saltzman, doktorand
Etnologiska institutionen, Lund

Referenser

- Boström, Ragnhild 1972: *Föra kyrkor*, volym 142 av Sveriges kyrkor, band I, häfte 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bringéus, Nils-Arvid 1983: John Granlund (1901–1982). *Etnolog och kulturhistoriker. RIG* nr 3.
- Daun, Åke 1983: John Granlund in memoriam. *Fataburen*.
- Ehn, Billy 1989: John Granlund som beskrivare. I: Ehn, Billy & Barbro Klein (red.): *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Engdahl, Gösta 1987: Utdrag ur en dagbok från Husvalla. I: *Föra från kust till kust*, Föra: Föra hembygdsförening.
- Granlund, John 1938: Arbete och rytm i en ölandsby. I: *Svenska kulturbilder* ny följd, sjätte bandet, del XII.
- Granlund, John 1940: Sikkfesten i Kukkola. En fiskfest med forntida anor. *Fataburen*.
- Granlund, John 1948: Bärsöndagarna på Kinnekulle. En urminnes folkfest. *Fataburen*.
- Göransson, Sölve 1987: Bygd, by och gård i Föra socken i äldre tid. I: *Föra från kust till kust*, Föra: Föra hembygdsförening.
- Henriksson, Gunhild 1987: Ur minnenas album. I: *Föra från kust till kust*, Föra: Föra hembygdsförening.
- Löfgren, Orvar 1993: På John Granlunds tid. I: Hellspång, Mats (red.): *Lusthusporten. En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993*.
- Nelson, Helge 1910: *Öland. Emigrationsutredningens bygdeundersökningar*. Bilaga VIII. Stockholm.
- Roske, Siv 1987: Djupvik från förr till nu. I: *Föra från kust till kust*, Föra: Föra hembygdsförening.
- Syrén, Gunnar 1990: *Har du hört talas om Föra-linjen?* Borgholm.

SUMMARY

The Village and Ethnology

The village Föra on the island Öland has twice been the object of study for curious ethnologists. In 1935 John Granlund made a thorough documentation of the "work and rhythm" of the village, focusing mainly on the old and traditional. In 1997 the author of this article has approached the same village as part of her work to analyse the relationship between people and landscape. This article outlines the changes that this village has been going through during the 62 years since Granlund's visit; it also contains a discussion about the alterations that ethnology has been going through during the same period. The main questions are: How should ethnologists today deal with ethnological knowledge produced in what is often talked about as a different paradigm? Does today's research really have nothing in common

with ethnology written before the 1960s?

The village that in 1935 was studied as a relict area has since then gone through the same kind of modernization as many places in the Swedish countryside. Small farms, schools and shops have been closed down as the population has decreased. In summertime, however, the entire island Öland is turned into a tourist attraction. As ethnology has always followed in the footsteps of people, we are now – again – directing our attention to the countryside. Maybe it is about time now for modern ethnology to find a way to treat countryside in a serious way, as part of the society that we are analysing, and not just as a peripheral holiday setting.